

“Giği dərəsi”nin faciələri - 1904-1906-cı və 1918-1920-ci illərdə...

Qapıcıq (3906 m) və Qazangöl (2000 m) dağlarının daimi qar-buzlaq örtüyünə bürünən zirvələrindən süzülən, bərkətli yamaclarından axan, bolsulu bu-laqlarının suyundan yaranan Oxçuçay hövzəsi boyunca yerləşən kəndlər (Gərd, Kurud, Acıbac, Keypəşin, Mahmudlu, Baharlı, Giği, Yuxarı və Aşağı Pürülü... 15-dən çox) Zəngəzur mahalında “Giği dərəsinin kəndləri” adlanır (Qafan nahiyəsinin cəmi 69 kəndi olub), bu bölgənin Türk-Müsəlman əhalisinin 30 min nəfəri 1904-1906-cı, 1915-1916-cı və 1918-1920-ci illərin hay-rus silahlılarının törətdikləri amansız qətləmlərin soyqırım qurbanları olmuşdur.

I dünya müharibəsi başlandı, 1914-cü ildə çar Rusiyasının Qafqaz cəbhəsindəki 1-ci Qafqaz və 2-ci Türkünstan Ordusunun hay mənşəli zabıt-əsgər heyətinin əksər hissəsi mürtece hay kilsəsinə və onun yaratdığı “Daşnakstyun”, “Qncak” quldur dəstələrinə kömək məqsədi ilə, onları həm də silah-sursatla təmin edərək Cənubi Azərbaycanda, Naxçıvanda və Zəngəzurdə mövqelər tutmuş, kəndlərə hücum etməklə, dinc sakinləri qətlə yetirməklə, amansız qətləmsöyqırım siyasəti yürüdərek (rəsmi məlumatla görə 20 min nəfərdən çox Türk-Müsəlman öldürülmüşdür) Naxçıvan-Zəngəzur qəzalılarında 150-dək kənd məhv edilmiş və dağıdılmışdır.

1904-1906-cı illərdə hay kilsəsi və rus canişinləri tərəfindən Dövlətimizə və Xalqımıza qarşı törədilən faciələrin davamı olan bu qırğınlar bilavasitə “erməni könüllülər ordusu” tərəfindən törədilmişdir, tərkibinə əksəriyyəti hay mənşəli olan 75 min əsgər-zabıt daxil olan bu nizami-silahlı birləşmənin yaradılmasında Qafqaz canişini general İ. Vorontsov-Daşkov (1837-1916), onun hərbi müşaviri general-tarixçi A.Z. Mişlayevski (1856-1920), Qafqaz cəbhəsinin Baş Qərargah reisi, general N.N. Yudenich (1862-1933), katoikos V Qevorç Surentsyan (1847-1930), Üiçmüəzzin kilsəsinin yepiskopu Mesrop Ter-Movsisiyan (1865-1939) yaxından iştirak etmiş, onların məqsədini isə quldurbaşı Q.Nijde, A.Ozanyan və onların dəstələri yerinə yetirmişlər.

Hay-rus birləşmiş silahlı qüvvələrinin Zəngəzur bölgəsinə, eləcə də “Giği dərəsi”nə (Qovşud, Mollalı, Qarabaş, Suxan, Heqəli, Çiriş, Durnəzər...) qanlı-qadalı hücumları 1904-1906-cı, 1915-1916-cı, 1918-1920-ci illərdə fəsiləşmiş, bu hücumlar nəticəsində bezi kəndlər yer üzündən silinmişdir

(Mollalı, Çiriş...)

Çiriş kəndində 30-a qədər ev olub, hay-rus quldurları əhalini qətlə yetirdikdən sonra, evləri yağmalayıb, sonra isə tamam yandırmışdılar, yurd yerləri 1960-cı ilədək qalırdı.

Giği çayının sol sahilindəki Puşanlı kəndinə (Aşağı Pürülü kəndinə yaxın, Baharlı kəndindən 3 km aralı) 1918-ci ilin mart ayında quldurbaşı Q.Nijdenin dəstələri hücum edəndə (eyni olaylar 1905-1906-cı ildə də baş verib) camaat sığınmaq üçün Qazangöl istiqamətində Mahmudlu, Acıbac kəndlərinə doğru yol alanda, həmin hadisələrin şahidi Əsmər Ağakişi qızının (1889-1978) dediyinə görə, Sayad Eyyvazlı oğlu (1868-1918), Ziyad Niyazlı oğlu (1870-1918), Hürü Məhəmməd qızı (1840-1918)... amansızlıqla öldürülmüşdür.

Əhali dağı aşıb Ordubad nahiyəsinin yaxın kəndlərinə (Qahad, Tivi, Nürgüt, Xurs, Ələhi, Nəsirvaz...) getmək istəyib... amma... Acıbac kəndinin üstündəki Sarı dərənin başı, Haça çayının ətəyinin qar örtüyünə elə bil ki, “qarğalar qonmuşdu”, meyidlər qaralırdı. Öldürülənlər arasında Baharlı kəndindən Əbiş Molla İsmayıl oğlu (1893-1918) da olub, anası Güləz isə Qarakisə nahiyəsinin, Şeki kəndinə gedən yolda donub ölmüşdü. Şəhidlərdən biri el şairi Dün-yamalı Məftunün anası olub.

Baharlı kənd sakinini Qaraq Molla İsmayıl oğlunun (1900-

1993) söylədiyinə görə o qarlı-çovğunlu, qanlı-qadalı günlərdə Acıbac kəndinə doğru sıldırım yamaqlarla, qayalıqların arası ilə yol gedən 40 ailənin 1 nəfərində öv tufəngi var idi...

Puşanlı kəndinə daxil olan

Giği kəndindən 5 km şimal-qərba tərəf dağların ətəyində, “Yeməzli yaylağı”nın altında yerləşən Gərd kəndinin (50-60 evli) cavanları yığışb Zəngilan, Qubadlı nahiyələrinə yola düşür, silah əldə etmək üçün. Kənddən 12 km aralandıqdan sonra, “Zeyvə körpüsü”ndə Q.Nijdenin quldurları ilə üz-üzə gəlirlər, silahlı 15 nəfəri tutub aparırlar “Müsəlləm dərəsi”nə tərəf (bu istiqamətdə 3 Türk-Müsəlman kəndi yerləşib-Əcili, Əfsərli, Müsəlləm) və onları amansızlıqla qətlə yetirirlər...

quldurlar Mövsüm Yaqub oğlunun (1854-1934) su dəyirmanına da yandırmışdılar, sonralar bərpə edilən bu dəyirman 1983-cü ilədək qalırdı.

1918-ci ildə “Giği dərəsi”ndə əhalisi ilə birlikdə yox edilən Səncərli kəndinin 30-a qədər yurd yerləri 1980-ci illərdə qalırdı. Bu kəndin camaatı nəinki “Giği dərəsi”ndə, eləcə də Zəngəzur mahalında Süflüliyin ocağı, Süflilik təriqətinin mərkəzi kimi məşhur olmuş, Cənubi Azərbaycan və Osmanlı Türkiyəsi ilə dini-irfani əlaqələrə malik idi.

Həmin ağır dövrdə “Giği dərəsi”nin yerli özünümüdatifə dəstələri könüllü şəkildə birləşərək düşməne müqavimət göstərən bilməşlər-Azərbaycan Milli Ordusunun və Türkiyə Cumhuriyyətinin IV Ordusunun (Kazım Qara Bekir paşanın (1882-1948) komandanı olduğu) köməyinə

qədər.

Giği kəndindən 5 km şimal-qərbə tərəf dağların ətəyində, “Yeməzli yaylağı”nın altında yerləşən Gərd kəndinin (50-60 evli) cavanları yığışb Zəngilan, Qubadlı nahiyələrinə yola düşür, silah əldə etmək üçün. Kənddən 12 km aralandıqdan sonra, “Zeyvə körpüsü”ndə Q.Nijdenin quldurları ilə üz-üzə gəlirlər, silahlı 15 nəfəri tutub aparırlar “Müsəlləm dərəsi”nə tərəf (bu istiqamətdə 3 Türk-Müsəlman kəndi yerləşib-Əcili, Əfsərli, Müsəlləm) və onları amansızlıqla qətlə yetirirlər...

silah əldə etmək üçün. Kənddən 12 km aralandıqdan sonra, “Zeyvə körpüsü”ndə Q.Nijdenin quldurları ilə üz-üzə gəlirlər, silahlı 15 nəfəri tutub aparırlar “Müsəlləm dərəsi”nə tərəf (bu istiqamətdə 3 Türk-Müsəlman kəndi yerləşib-Əcili, Əfsərli, Müsəlləm) və onları amansızlıqla qətlə yetirirlər...

Nahiyənin Yuxarı Gilətağ kəndinin mollası Cəfər Ramazan oğlu (1832-1932) qırğınlar haqqında xəbərləri çatdırmaq üçün əvvəlcə Naxçıvana keçmiş, oradan Cənubi Azərbaycana getmiş, sonra isə Zəngilan nahiyəsinə qayıtmışdır.

“Giği dərəsi”nin soyqırım faciələri barədə həyatı boyu danışanlar sırasında Giği kəndindən Ələkbər Aslanlı oğlunun (1886-1982), Xəlil Gəncəli oğlu Məmmədovun (1898-1998), Cəfər Nəbi oğlunun (1907-1986),

Baharlı kənd sakinləri İsa Ələkbər oğlunun (1877-1972), Muşğulat Məstəli oğlunun (1908-1988), Tovuz Camal qızı Dərgahovanın (1915-1989), Gərd kənd sakinini Mələk Məmmədovun qızı Qarayevanın (1929-2014), Yuxarı Pürülü kənd sakinləri Hacı Əziz Gəncəli oğlu Əhmədovun (1801-1954), Hacı Allahverdi oğlu Məmmədovun (1871-1961), İman Nəzər oğlu Nəzərovun (1873-1958), Həsən Abiş oğlu Şəkəraliyevin (1916-1982)... adları çəkilir.

1918-1920-ci illərin faciəvi olaylarının izi Giği kəndində 4 və Gərd kəndində 3 Şəhid Türk məzarlarında, Giği-Qapan yolu üstündəki Buğ kəndi yaxınlığında “Qanlı Tala”da olmaqla yanaşı, həm də Türk Ordusunun bir neçə Qazisi heyətini Azərbaycana bağlamışdır, onlardan cəsur Ərənlərdən “Giği dərəsi”nin Qovşud kəndində yerli xanımlarla evlənərək ömür sürənlərdən Musa çavuşun və Əli əfəndinin ailə xələfləri yaşamaqda, Atalarının-Babalarının şərəfli qan yaddaşını qoruyub saxlamaqdadır...

Qazilərin qəbirliəri Qovşud kənd qəbiristanlığındadır...

R.S. 1917-ci ilin rəsmi məlumatına görə (“Qafqaz təqvimi” nəşri) Zəngəzur qəzasında 123 min nəfər Türk-Müsəlman əhalisi yaşamışdır. 1918-1920-ci illərdə barışmaz və birləşmiş düşmə qüvvələrinin amansız hücumları-soyqırım qətləmləri nəticəsində 115 kənd yandırılmış, qarət və məhv edilmiş, 50 min nəfər Qarabağ bölgəsinə köçmüşdür.

1926-cı il əhalinin siyahıya alınmasına görə Zəngəzur qəzasında Türk-Müsəlman əhalisinin sayı cəmi 5 min nəfərə qədər olub.

Qismət YUNUSOĞLU,
Bakı Dövlət Universitetinin müəllimi

Qeyd: Yazının hazırlanmasında həm də Qərbi Azərbaycanın Qərbi Zəngəzur mahalının Qapan nahiyəsinin Giği kənd sakinləri Səlixan Xəlil oğlu Gəncəliyəvin (1936), Feyruz Ətəf oğlu Səfərovun (1950), Baharlı kənd sakinini Heydərali İsmixan oğlu Dün-yamalıyəvin (1939) məlumatlarından istifadə olunmuşdur.